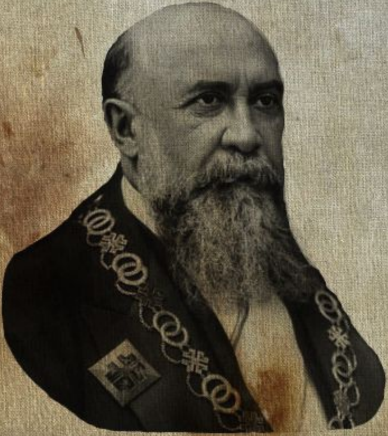
Nicolae Iorga

Continuitatea spiritului românesc în Basarabia

Continuitatea spiritului românesc în Basarabia

Iași, Tipografia „Neamul românesc”, 1918

de Nicolae Iorga

Prefață

De la 1812, data anexării silnice către Rusia, care a luat ceea ce a prefăcut în „Basarabie” — Basarabia fiind, de fapt, numai partea de jos a țerii, către Dunăre, — pentru că n-a fost în stare să păstreze la încheierea tratatului din București Principatele amândouă ori măcar Moldova întreagă, și pănă la data proclamării „Republicii Moldovenești” pe care împrejurările erau s-o ducă mult mai răpede de cum credeau întemeietorii ei la unirea cu noi, cei din vechea Românie, a fost oare în Basarabia vreo întrerupere a spiritului românesc, măcar în anume din clasele aflătoare acolo? S-a întins vreodată asupra acestei Moldove răsăritene, cuprinzând atât de mult din gloria trecutului luptător, care ni este comun, acea necunoștință a lucrurilor românești, acea părăsire a tuturor amintirilor, acea uitare de sine pe care o cred neștiutorii și pe care vreau s-o întărească în mințile acestora oamenii cari socot, fără dreptate, că un act politic se poate îndeplini, ca prin vrajă, instantaneu, năprasnic, fără nimic din acea atmosferă culturală, din acea pregătire sufletească prin care singure popoarele pot să ajungă la ținta lor, — restul fiind numai o întâmplare și o aventură?

La aceste întrebări vreau să răspundă aceste câteva articole, care nu pot pretinde la alt merit decât acela de a înfățișa în legătură, ca o singură desfășurare, lucruri cunoscute, dar foarte puțin răspândite și uneori în publicații neaccesibile, și de a comunica tuturora fapte și stări care erau prea mult păstrate pentru singura informație a cercetătorilor științifici.

I

În 1812 ceea ce s-a patentat politicește ca „Basarabie” era, supt multe raporturi, în condiții de rezistență mai bune decât Moldova de Sus, care, la anexarea din 1775, a devenit o Bucovină.

Erau — dată fiind și întinderea mult mai mare a teritoriului — și un număr mai însemnat de boieri, chiar din aceia cari purtau nume cunoscute. Unii dintre dânșii își aveau toată proprietatea rurală aici; alții aveau în Moldova cea nouă rusească partea mai însemnată dintr-însa. Pe de altă parte, acești cuceritori nu îngăduiau, ca ocupanții celeilalte părți desfăcute din Moldova întreagă, persoanelor rămase la Iași, în legătură cu domnul, cu „turcii”, să-și mai păstreze rosturi de stăpânire și dincolo de Prut. Un termin scurt s-a pus pentru desfacerea moșiilor. În cele mai rele împrejurări, pe prețuri de nimic, atâtea au fost căpătate astfel de oricine, indigen sau mai ales străin, pusese la o parte un căpitălaș format prin comerț; altele au fost luate de țerani, cari, cu admirabilul lor instinct de câte ori e vorba de pământul pe care l-au muncit și pe care nu-l pot despărți de însăși ființa lor omenească, au făcut imposibilul pentru a plăti zecile de mii de lei

care li se cereau. Dar mulți dintre vechii fruntași ai acestori ținuturi au preferat să rămâie decât să se vadă siliți la o asemenea vânzare. Câte unele din familii s-au împărțit, lăsând pentru conservarea vechii moșteniri pe cutare din membrii lor în partea ajunsă rusească din Moldova lor.

Cu grămada se întâlnesc astfel nume boierești în cele dintăi chiar din actele ce privesc Basarabia. În cartea mea, Basarabia noastră, publicată în 1912, am adunat o mare parte din ele. Din documente apărute pe urmă aleg pe cei doi Cantacuzini, Alexandru și Gheorghe, fiii lui Matei, pe vara lor Elenco, măritată cu Harting, pe Iamandiești, pe un Șeptilici, un Andrieș, pe un Orăș, pe un Bantăș, pe un Hermeziu, pe mai mulți Oatu etc.

Cei trecuți supt alt sceptru puteau spera, de altfel, mult mai mult ca mazilii nobilitați în Bucovina, o situație politică într-o țară care, câtva timp, s-a bucurat de o largă autonomie, și chiar un rol în viața generală a imperiului. Un Alexandru de Sturdza putea să li servească întru aceasta ca model de imitat.

Mănăstiri mari, bogate, cu vechi tradiții de cultură, cu așezăminte școlare, nu existau. Vărzăreștii, Căpriana, din al XV-lea veac, nu mai însemnau nimic; Chițcanii, deveniți Noul

Neamț, reprezintau, ce e dreptul, marele curent de învățătură trezit în Moldova prin mișcarea lui Paisie, dar, acesta însuși fiind rus, renașterea-i bisericească avea periculoase slăbiciuni pentru acea civilizație nouă care era să caute a deznaționaliza pe moldoveni.

Școli ca a lui Vartolomei Măzăreanu în Putna bucovineană nu sunt aici. Dar este ceva care le poate înlocui. De la 1775 încoace, în Moldova se crease o folositoare școală laică, mirenească, după ideile „filosofice” ale Apusului, și Mitropolitul Iacov Stamati — al cărui nepot era să fie cel dintăi și mare scriitor basarabean — o patronase cu vioiul lui spirit modern. În toată țara se creaseră așezăminte în acest sens, și viitoarea Basarabie nu fusese lipsită de lumina lor.

Din fericire, și ierarhia bisericească rămase un timp în mâni românești. Vlădica cel nou de la Chișinău, continuator al Scaunului hotinean (și acesta al celui din Brăila, pentru raiaua turcească a Dunării și Nistrului), a fost un adevărat și isteț român, trecut prin mari demnități eclesiastice în Rusia însăși, câmpulungeanul de vechi neam Gavriil Bănulescu, a cărui amintire trebuie împrospătată în Basarabia. Deși un străin fu așezat în noul scaun din acel Akkerman, care,

Cetatea Albă a epocei noastre eroice, găzduise Mitropolia mutată apoi la Suceava, tradiția națională n-a fost părăsită în Biserică. E vremea Bibliei de la Petersburg, a frumoasei Biblii copiată după a lui Șerban Vodă din 1688 și care a ajuns populară și în Moldova noastră și supt Gavriil se încep tipăriturile religioase basarabene, cât de puține ar fi ele.

În acest cadru, cu un sistem de legi care e luat după al vechii patrii și după inspirația bizantină de aici — un român de adopțiune, Manega, lucrând cu o întreagă comisiune la redactarea Codului pentru Basarabia — și cu o autonomie garantată, formal, de Alexandru I, prin statut, viața „moldovenească” putea să continue liber în Basarabia țarului, rămasă pentru neam aceeași Moldovă.

II

Pe la 1812 nu putea să existe o literatură „basarabeană”. Viața intelectuală în Moldova cea întreagă era centralizată: ea se găsea toată la Iași, câtă era. Și trebuie să ținem samă și de atmosfera din acest sfârșit de epocă fanariotă, când influența grecească era mai puternică, mai asfixiantă decât oricând — și ea a tot crescut pănă la 1821, — când unii dascăli și boieri ocrotitori puteau nădăjdui să confunde țerile noastre într-o mare Grecie a viitorului, având același spirit elenic ca și celelalte provincii ale ei: chiar când se scrie deci românește, e vorba numai de traduceri, de prelucrări, de bilețele de dragoste și tânguiri de o melancolie obosită și netrebnică.

Astfel ținuturile moldovenești din răsărit se desfăcură fără ca pe pământul lor să fi rămas cineva în stare să arăte, într-un timp când nici Iașul nu se pricepea s-o facă, durerea firească pentru sfâșiarea unui popor.

Se vorbește de scriitorul basarabean Alexandru, Alecu Hăjdeu (așa-și scria numele). E adevărat că familia — el era fiul unui cărturar foarte distins, care purta, pentru o fire polonizată, numele adevărat polon de Tadeu,

pe care îl scria românește cu doi d — își avea o moșie în Basarabia, lângă Hotin, pe lângă multe alte interese de afaceri în Bucovina vecină, de unde, oricum, pornise o înrâurire națională românească. Dar omul foarte învățat, adânc cunoscător al limbii și literaturii rusești, preocupat de chestii istorice și capabil uneori, când era vorba să le dezlege, de a născoci, cu multă dibăcie, documentul trebuitor — ca un romantic plin de ironie ce era — se trăgea dintr-un neam care încă de pe la 1670 părăsise Moldova în suita exilatului domn Ștefan Petriceicu, o rudă, și care de atunci avuse a face cu steaguri străine și cu cărți străine. A fost cunoscut — și, de la Asachi încoace, care l-a tradus și în franțuzește — e foarte admirat, pentru informația, îndoielnică, din el, ca și pentru avântul literar și, mai ales, pentru puternicul sentiment de demnitate națională „moldovenească” ce respiră dintr-însul, discursul lui Alecu Hăjdeu la deschiderea școlilor — rusești — din Hotin. Dar cuvântătorul se interesa mai mult din punct de vedere familial ori din curiozitate de diletant, de trecutul acelei Moldove, al cării sol nu l-a călcat, în viața culturală a căreia nu s-a amestecat și a căreia limbă, în multele-i studii, de trecut și de viață populară, publicate în revistele rusești, n-a întrebuințat-o.

Scrisul basarabean era să plece întâi — pentru a decădea răpede, dar fără ca prin aceasta să înceteze și conștiința românească în această provincie — de la cineva care, cum spune el însuși, a fost totdeauna un deșterat:

Mâhnit și pe gânduri șed posomorât
Cu un dor nespus,
Și-ntristat și dornic, trăind amărât,
Mă uit spre Apus...

Acolo îi viața!
Acolo-i speranța!
Să fim fericiți
De-am fi toți uniți!

Eu, tânăr fiind,
Acolo lăsând
Strămoșești mormânturi, frați ce mă iubea
Și plină de grații pe Moldova mea
Dornic părăsind.

Născut poate în Iași, fiu de boierinaș moldovean, nepot de frate al marelui Mitropolit Iacov Stamati, cunoscător al acelor moravuri fanariote pe care le-a descris superb în dialogul cocoanei, cilibiului și dascălului învățăcel al școlii domnești din capitala Moldovei, Constantin Stamati rămâne dincolo de Prut la 1812, când era acum un om în toată firea.

O despărțire fără revedere? O izolare? „Cordunul” cel nou al carantinei împărătești tăind comunicația cu țara rămasă „turcilor”? Planuri de noi cetăți otomane de-a lungul Prutului? Da, însă soarta a vrut ca relațiile, brusc și nemilos întrerupte, între cele două fărâmi ale Moldovei lui Ștefan cel Mare să fie reluate după câțiva ani abia.

La 1821 izbucnește dincoace mișcarea grecilor. Românii nu se raliază la dânsa. Peste carantină, familii boierești, membri ai clerului înalt trec în Basarabia. Mitropolitul Veniamin se adăpostește la Colincăuți; Dinu Negruzzi, cu toți ai lui, între care viitorul scriitor de frunte Costachi Negruzzi, se află, un timp, la Șărăuți, în aceleași părți ale Hotinului. Atâția părăsesc chiar sălașul lor de la țară pentru a vedea Chișinăul, unde nouă ani de stăpânire rusească nu aduseseră decât doar lărgirea stradelor și ridicarea câtorva clădiri administrative, vechiul oraș moldovenesc, fără înfățișare de capitală, fiind „deșert și tăcut” și înviorându-se numai prin sosirea acestor bejenari, zgomotoși și doritori de a se mângâia prin petreceri.

Atunci Pușkin, gloria romantismului rus, locuia acolo, culegând impresii despre țigani vagabonzi și țigance amoroase, despre greci geloși și despre tovarășele lor neastâmpărate,

și se arată încă vechea casă boierească în care a vegetat. Cei dintăi fii de boieri cari se pregăteau de cariere, între ei Alecu Donici, în așteptarea unei situații în armată, priveau cu admirație pe geniul întunecat al byronismului moscovit, și Negruzzi n-a uitat niciodată vedenia. Stamati învăța limba noilor oficialități și se pregătea a traduce pe Pușkin însuși, pe Lermontov, rivalul acestuia, pe fabulistul Crîlov, probabil pe Chemnițer și Dimitriev, pe prozatorul Sirovski.

Apoi, de la 1823 încoace, lumea se întoarse în Moldova. În sfârșit — izolarea? Nu. Căci, la 1828, în legătură cu greutățile din Orient, noul țar Nicolae făcea ca trupele lui să treacă Prutul — și ele erau să rămâie în Principate nu mai puțin de șase ani, în cursul cărora aceiași ruși au fost într-o Moldovă și cealaltă.

Atunci pentru întăia oară Stamati trece hotarul și vede, între altele, iarmarocul din Folticeni. El, care avea acum gata o mare parte din opera lui literară, descrie și acest pitoresc amestec de rase și de costume. Literatura Basarabiei, absolut moldovenească în tendințe, își ia astfel o dată sigură de plecare.

III

În acest moment, pe la 1830, când în Principate începe noua literatură românească, școala nouă a românilor, ziarul, revista, almanahul, în care, în toate, se cuprinde, tot mai deslușit, idealul unor timpuri nouă, unii dintre basarabeni sau, în genere, dintre românii aflători, și cu mai vechi prilejuri, în Rusia, rămân legați numai de dânsa. Astfel Alexandru Sturdza, — căruia Stamati-i dedică *Tânguirea unui orb* — cu sora lui, contesa de Ebling, care iscălește lucrări de literatură: H. Severine. El alcătuiește scrieri foarte cetite în vremea lui, în care combate, în folosul ortodoxiei și al autorității politice, curentele revoluționare; la 1834 tipărește la Odessa un almanah francez, cu colaborația surorii, a francezului Repey și a mai multor ruși. La Odessa, de altfel, erau școli la care învățau și copii ai familiilor românești din Muntenia, cum se vede din corespondența lui C. Brăiloiu (în Hurmuzaki, X). Stamati însuși pomenește de cutare „tânăr autor român al multor opere rusești tipărite la Odessa de la 1848” și despre care scrie așa:

Dar ochii lui revarsă o rază înfocată
Și fruntea lui vădește înalte cugetări,
Iar el, străin de toate, în gânduri adâncit,

Câte o dată numai îl vezi că se zâmbește.

Alții, ca Donici, prelucrătorul meșter, cu o „bonomie” care samănă cu a originalului, a fabulei lui Crîlov, — ivită pentru a spune adevărul într-o societate neliberă și având să îndeplinească și în Moldova aceeași misiune — trec Prutul și fac o modestă carieră de funcționari în țara strămoșilor. Un exemplu care, în aceeași epocă, va fi urmat apoi de un coborâtor al boierului Rusu, din epoca lui Vasile Lupu, Alecu Russo, tânăr, care, după studii făcute în Elveția, nu putea să se împace cu moravurile politice ale Rusiei și, astfel, veni la Iași pentru a duce, alături de o nouă generație, lupta pentru ideile de libertate și naționalitate, iar, în ce privește scrisul, pentru reîntoarcerea bunului stil după datină, împotriva silnicelor neologisme.

În Basarabia rămâne pentru a scrie românește întâi Stamati. El n-a învățat această limbă din „Gramatica ruso-română” (foarte interesant e, potrivit cu ideile lui Daniil Philippide, autorul Geografiei României, că nu se zice, în titlul rusesc, „Gramatică ruso-moldovenească”, ci „română”), a lui Ștefan Margela (Petersburg, 1827), probabil aromân din Macedonia, tipărită pentru nevoile statului și pe socoteala lui. E tot vechiul și frumosul grai,

plin de cuvinte adânc răsunătoare în inimi, acel grai de care nu va voi să se despartă omul de bun simț, întrebuințându-l, pentru plăcerea multora, fie și în ciuda câtorva până la sfârșit.

Stamati cetește pe poeții ruși și-i traduce ori îi imită; cetește pe scriitorii francezi pentru același scop, și, pe lângă prelucrări după Lamartine și Hugo (sau după irlandezul Thomas Moore, tradus în limba franceză), se pot găsi pagini luate din Grandeur et décadence militaire a lui Alfred de Vigny. Harnic om și care știe să-și aleagă lectura, cum știe s-o facă de folos pentru nația lui, — ceea ce e puțintel mai greu și mai rar! Dar izvoare de inspirație, nouă, proprii își află el trecând către noi hotarul răpirii din 1812. Astfel vine la Iași în 1834, când — poate și supt o influență rusească pe care o relevă d. G. Bogdan-Duică — a cântat oastea cea nouă a Moldovei (Străjerul taberei), mângâindu-se prin scris pentru moartea soției lui iubite, Catinca (mai pe urmă se pare a fi luat pe o Elenă). În 1839, când acum granița de la răsărit a Moldovei se ridicase de la loc în toată puterea ei de oprelişte, el trece prin Bucovina, oprindu-se la Suceava, în care mă-ntreb de domnești mormânturi unde-au trebuit să fie, la Putna, unde i se vorbește de „puțina țărână, ce ar fi mirosit ca moaștele sfinților”, găsită în mormântul lui Ștefan cel Mare, la Dragomirna,

la Solca. Inspirații destule, când „pieptul se coșește de încleștatele zvâcnituri ale inimii” (pp. 41-42), cât să ție o viață întreagă!

Aceste scrieri ar fi rămas însă necunoscute, contactul literar nu s-ar fi stabilit, — dovadă de unitate sufletească — între cele două Moldove despărțite, dacă mișcarea pornită și condusă, până la ultimele ei consecințe politice, de Mihail Kogălniceanu, întors din Apus cu atâta bogăție culturală în sufletul lui mare, n-ar fi intervenit, strângând, deocamdată numai la munca scrisului, pe românii de pretutindeni, ca să afirme îndrăzneț un ideal nou, prin revistele sale Dacia literară și Arhiva românească.

În cea dintăi apare, la 1840, poema lui Stamati *Gafița blăstămată de părinți* și o bucată lirică. Ele sunt trimese de bucovineanul C. Hurmuzaki, în curând el însuși însărcinat de moldoveni cu procese în Basarabia. Supt îngrijirea lui Kogălniceanu, cam pe timpul când Hurmuzaki se stabilește în Iași, apare aici admirabilul poem, de o spontaneitate unică, în care basarabeanul adună amintiri de cronică, aventuri din povești, cunoștință de datini pentru a face din ele, cu numele lui Ciubăr-Vodă și cu isprăvile fiului său Bogdan, un „Orlando furioso” — pus și în titlu astfel — al românilor, operă neimitabilă, și astăzi încă plină de mireazma pe

care o dă numai sinceritatea absolută unită cu un talent original și cutezător.

În curând însă împrejurările scrisului românesc se fac mai grele. Greutăți răsar în calea noii reviste a tinerilor, Propășirea, la care Stamati nu colaborează. O revoluție se pregătește în Principate, și Rusia va veni s-o înăbușe, în toamna anului 1848. Trupele țarului vor rămânea pănă târziu, ani întregi. Un aspru regim împiedică vechile comunicații. Din Basarabia doar purtătorul unui vechi nume de revoltă, Hâncu, Iacov Daniilovici Hâncu, face un curs de românește la Petersburg, publicând o *Gramatică și alegere de bucăți literare* (1840; și „Concluzii" la 1847), dar limba română a lui Margela e acum „vlaho-moldovenească". Și un om de treabă, cu simț al limbii celei bune, dar fără mari însușiri, Ion Sârbu, dă doar la Chișinău (nu la Iași) *Fabule după cei trei mari scriitori ruși* (1853) și *Alcătuiri originale* (1852), care nu se mai pot ceti, cu toată simțirea reală din ele.

IV

Războiul Crimeii, evacuarea Principatelor de trupele rusești care începuseră un nou război cu Turcia, ocupând pământul ce ni mai rămăsese, aduseră o nouă manifestare a sufletului românesc în Basarabia, una care s-ar fi putut aștepta cu greu după ce preocupările „moldovenești” acolo ajunseseră acum, în scăderea lor, la gramatica „vlaho-moldovenească” a lui Hâncu și la Alcătuirile lui I. Sârbu.

Cântând „Moldova”, „țara frumoasă”, „pământul bun și îmbielșugat”, cu păduri multe și dese, cu izvoare bogate, unde e mândru că străinului „inima-i sare din loc” când vede „moldoveanca” din care va face soția lui, — poetul de la Chișinău nu înțelege decât colțul său basarabean, și doar dacă într-una din puținele lui fabule originale, Străina floricică, el arată în chip ascuns că inima lui dorea o mai largă patrie:

— O, crinule, ce-ai pățit?
De ce-așa te-ai veștejit?
Unde ți-i mireazma, frate?
Au doară nu plouă de-ajuns?
— Aleu, crinul a răspuns,

Sunt în străinătate.

În prevederea putinței unui alt viitor, dacă nu va vibra cântărețul de la 1852 al acestei dureri, care pare a-și fi încheiat peste puțin zilele tulburate și amărâte — căci și fără influența unei atmosfere pesimiste din literatura contemporană rusească, el se pare a nu fi gustat mult din fericirea lui — se va găsi cine să exprime un nou și cutezător ideal.

Nu tânărul „basarabean” (născut la Cristineștii Hotinului în 1836) Bogdan Hâjdău, viitorul Bogdan Petriceicu Hâjdău (de unde B.P. Hasdeu), care-și făcuse studiile la Harkov, într-un mediu cu totul străin, de a trebuit să-și învețe din nou limba părintească, pentru a-i aduce pe urmă așa de mari servicii, ca învățat și chiar ca poet. Stăpânit cu desăvârșire de spiritul satiric, demonic al „inteligenței” rusești de atunci, care avea ca model existența tragică a unui Pușkin, a unui Lermontov, disprețuind viața în sine prea mult ca să și poată recunoaște în relativitățile zădărniciei și urâciunii ei o chemare, el venea, abia după realipirea la Moldova a celor trei județe de jos ale Basarabiei, în 1856, pentru a începe o carieră mare și tulburată de pasiuni ca judecător la Cahul. Ziarul plănuit de el în frământările pentru constituirea unei țeri unite și liberale, România, având un program potrivit cu

aspirațiile tineretului din Iași pe acea vreme, n-a apărut niciodată, iar cele dintăi publicații ale aceluia care se înfățișa ca un genial prinț exilat, întors în moștenirea sa pierdută, Foaia de istorie română, n-avea în sine nimic special basarabean și prea puțin chiar în legătură cu nevoile societății pentru care apărea. Am dat în Istoria literaturii, III (p. 298), dovezi despre foarte slaba cunoaștere a limbii înseși în care era redactată revista, care cuprindea totuși cea dintăi dovadă a unei erudiții incomparabile și a unui spirit cu totul superior.

Altfel e cu Stamati. Bătrânul, care trecuse de vrâsta în care se poate cere omului o adaptare la împrejurările noi, reîncepe încă din 1853, fără îndemn, se pare, ci din propria dorință de a folosi nației sale în noul pas înainte pe care-l făcea, colaborația sa la publicațiile moldovenești: almanahuri, calendare. Bucățile pe care le alege pentru aceasta, revizuind și întregind, transpuind adesea în alt spirit lucrări mai vechi, au un caracter istoric luptător. E vorba de gloriile, ce nu se pot uita, ale Sucevei, de fiica lui Decebal, de stejarul care, „nenorocos”, „tovarăși n-are”, ci este ca ...*recrutul ce cu întristare, Pășind la strajă, stă singurel,* — apolog în care nu se ascunde poate numai izolarea anilor săi cărunți. Și, când, la 1867-8, stăruințile harnicului Codrescu, care

păstra din luptele pentru Unire și libertate tipografia ziarului Buciumul român, îl fac, în preajma morții, să se hotărască a publica, supt titlul de Muza românească (nu: „moldovenească”) din care a ieșit, de pe urma încetării lui din viață, un singur volum — o sumă de scrieri, în versuri și proză apar, dovedind ce schimbare adusese noul avânt național în sufletul acestui singuratec și uitat.

„Deșteratul din Moldova în copilăria sa”, care cerea la 1863 „clasă de studii naționale la gimnazii” (p. 525), nu mai cântă pe vechea „lăută a Moldovei”, care „ținea hangul la ospețele domnilor”, ci se gândește la Vrancea liberă, la Roman de acolo, eroul „Daciei”, la dacoromâni, la „scumpa noastră țară Daco-România” (p. 37). Dorul de patrie va fi dedicat, în 1861, „României”, și moto cuprinde această „doină veche” — și nu prea veche — a „unui prizonier la tatari”, căruia și fumul țerii sale i se pare dulce și mirositor:

Am fost și eu român,
Dar m-am făcut păgân,
Căci, tânăr fiind,
Bietul meu pământ
De tatari călcat,
Ei sclav m-au luat.

De-acum numai moartea

Să mă scape poate
De păgânătate. (p. 60)

Și ca să arăte robul că măcar pentru urmașii săi pot veni alte zile, el îmbracă lupta între romanitate și slavismul rusesc în frumoasa alegorie poetică a lui Dragoș tinerelul domn român, Făt-Frumos moldovean, care merge să răpuie, în adăpostul lui de la Cetatea Albă, *„cetatea de doi zmei păzită”* pe păgânul (p. 33) Vronța uriașul, care ascundea acolo „Dochia răpită” — fărâma „basarabeană” a Daciei.

V

Trei județe basarabene fuseseră căpătate, deci, pentru Moldova prin tratatul de la Paris, deși Austria, din motive pe care le înțelegem, ar fi vrut să se adauge principatului, a cărui unire cu cel muntean n-o voia, Basarabia întreagă, formându-se astfel un puternic stat clientelar. Nu erau județele cele mai bune; dacă la Cahul, pe Prut, tradițiile românești nu fuseră întrerupte măcar o clipă, regiunea de la răsărit a fost, mult timp, raia turcească, loc gol pentru rătăcirile prădalnice ale tatarilor și apoi sălașul acestora, Bugeacul lor, sămănat cu sate de indigeni meniți robiei. Încă de pe la 1770, într-unul din războaiele lor cu turcii, rușii sfărâmaseră acest cuib, dar, provincia nerămâindu-li și turcii revenind în cetăți, pe care le întăriră și mai mult, cu deosebire Ismailul, s-a întâmplat ce nu stătea în planurile nimănuia din străini: întinderea elementului românesc din vecinătate. El era însă destul de rar pentru ca rușii, stăpâni după pacea de la 1812, să poată așeza la 1829 bulgarii compromiși cu dânșii, pe cari trupele imperiale, la retragerea lor din Bulgaria propriu-zisă, îi luaseră cu sine și-i colonizară aici. Și alte nații fuseseră așezate prin aceste părți, împestrițând caracterul național al țerii.

Guvernul românesc, care era să rămâie până la o nouă expropriere, în 1878, ar fi putut face deci o operă națională, atrăgând în Basarabia sa ce era mai bun în cealaltă și exercitând de acolo asupra părților vecine o necontenită și puternică influență culturală. Nu a făcut-o însă, poate de frica uriașului vecin, poate din orientalism zăbavnic — ce ni sunt nouă douăzeci de ani!, — poate din marele nostru păcat politic, lipsa de concepție. Nici episcopia cea nouă a Dunării de Jos (opusă celei rusești de la Akkerman) n-a avut decât doar meritul de a fi apropiat de cultura noastră pe câțiva bulgari, cari s-au grăbit apoi să se spele de dânsa.

Ori eram noi deci deasupra gurilor Dunării ori nu, a fost același lucru pentru întregimea Basarabiei supt raportul care ne preocupă aici.

Totuși de la sine — și în aceasta stă însemnătatea lucrului — cele trei părți din țară rămase supt ruși continuară, în forme modeste, și cu toată lipsa unor oameni distinși, capabili de a conduce, vechea direcție culturală moldovenească.

Prin colțuri de provincie se urmă desigur cu obiceiul satirelor versificate, în năcazul unuia sau altuia, ca aceea, din 1842, Favorul diplomat al norocului sau al jucăriei, care era să se tipărească și să se împartă „la dughiana lui

Carabet din Bălți, fără plată”. Să nu uităm că acte judecătorești se alcătuiau în părțile Hotinului în românește încă la 1823 (v. memoriul mieu Din ținuturile pierdute, în „Analele Academiei Române” pe 1912, p. 81 și urm.) și că acte particulare, de prezintat instanțelor judecătorești, se întâmpină până către 1840, că, în sfârșit, procesele pentru moșii care se tărăgănesc până după 1850, până la războiul Crimeii (procesul mănăstirii Neamțului, de ex.; v. ultimul memoriu ce am tipărit în aceleași „Anale” în 1916), aduceau necontenit contactul cu părțile împricinate ori cu împuterniciții, cu vechilii lor, un Dimitrie Beldiman, a cărui corespondență — și de la Petersburg — am descoperit-o și publicat-o în parte, un M. Kogălniceanu, un Constantin Hurmuzaki, din Bucovina.

Biserica însăși păstra măcar în parte vechile ei datine. La 1867 foaia eparhială din Chișinău apărea și românește, supt cenzura românului Grigore Galin, inspector al Seminarului. În articolele ce cuprinde, ea recunoaște că „limba moldovenească se întrebuințează în Basarabia”, că e „limba de loc”, se scuzează nedreptățile Rusiei oficiale față de neamul întreg; se pomenește nemulțămirea socială după 1812 a țeranilor, pe cari a trebuit să-i potolească Gavriil Bănulescu, cu „gramată de

liniștire tipărită pe limba moldovenească”; se înseamnă, în sfârșit, cărți „jumătate rusește și jumătate moldovenește”, ca Bucvariul, Pentru credință și viață creștinească; este și un Ceaslov numai moldovenesc. Pănă la 1870 foaia a păstrat același caracter (v. articolul mieu în „Drum drept”, I, pp. 68-73).

Scrisorile particulare în românește continuă; am tipărit din ele și pănă la 1871. Deși nu erau școli românești, cutare student care merge la Kiev să învețe astronomie, după ce isprăvește gimnaziul rusesc din Chișinău, își formează o ortografie cuminte cu litere latine și, la observația că și-a uitat limba, răspunde, la 1864: „În scrisoarea n-l 1, tu-i ceti că eu am uitat limba română. Nu crede, frate, pentru că singur poți să judeci: Am uitat-o eu, ori nu? Eu socot că nu. Tu cum socoți?” Nu știm răspunsul colegului rămas acasă, dar noi cari i-am cetit mărturisirile spunem ca și dânsul: nu. (Din ținuturile pierdute, pp. 74-86 și urm.).

Peste șapte ani după ultima din aceste simple răvașe românești pierdem Basarabia de Jos. Într-o carte de o valoare deosebită, plină de idei și de informație, d. State Dragomir, artistul basarabean de aici, la care în zilele din martie nu s-a gândit nimeni, a arătat (Din Basarabia, Iași, 1908, p. 115 și urm.) cu ce sfâșiere de

inimă s-au desfăcut de noi părțile Cahulului. După noua hrăpire însă cei de acolo au continuat a-și trimete fetele la școlile din Galați, și la 1888 aveam în Liceul Internat din Iași coleg pe d. Dragomir înainte de a avea la Școala Normală superioară coleg pe ardeleanul Grigore Bârsan.

A urmat o epocă de socialism în Basarabia. Tineretul întreg a fost cuprins de această mișcare. Dar orice agitație la un popor supus, ori pentru ce idei ar porni, duce neapărat, pe nesimțite, la rana cea adevărată și la durerea cea mare.

Așa s-a întâmplat și cu Basarabia. Deci ceea ce a liberat-o n-a fost această zgomotoasă imitare superficială a socialismului străin, ci adânca dezvoltare organică, care a ieșit la vremea sa și în față, și tinde a-l înlocui cu totul.

Cred că am dovedit-o.